خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»نى تۈزۈش
كومىتېتى تۈزدى

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

خوتەننڭ قسقچە

شنجاڭ خەلق نەشرياتى

图书在版编目(CIP)数据

和田简史/新疆《和田简史》编委员会编；
阿布都·买买提艾力等译. 一乌鲁木齐：
新疆人民出版社，2005.10
ISBN7－228－09466－2

Ⅰ.和 … Ⅱ. ①新… ②阿… Ⅲ.和田地区—地方史—
维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.K294

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2005)第 125226 号

责任编辑：穆合塔尔·马木提，吾依洪·阿布都外力
责任校对：阿依古丽·萨比提
封面设计：王洋

和田简史(维吾尔文)

阿布都拉·买买提艾力 等译

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码：830001)
新疆新华印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 26.625 印张 9 插页
2005 年 10 月第 1 版 2005 年 10 月第 1 次印刷
印数：1 — 3000

ISBN－228－09466－2 定价：40.00 元

كىرىش سۆز (1)

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» نەشر قىلىنىپ، ئۆزىمىزنىڭ يەرلىك تارىخ كىتابىغا ئىگە بولدۇق. بۇ تەبرىكلەشكە ئەرزىيدىغان ئىش.

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» — جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خوتەن ۋىلايەتلىك كومىتېتى، خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە سىياسىي كۆرەشنىڭ ئوبيېكتىپ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ شىنجاڭ مەسىلىسى توغرىسىدىكى مۇھىم سۆزىنىڭ روھىغا قاتتىق ئەمەل قىلىپ، ھەر مىللەت مۇتەخەسسىسلىرى ۋە تەھرىرلىرىنى ۋاقتىدا تەشكىللەپ تاماملىغان مۇھىم بىر تارىخشۇناسلىق قۇرۇلۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

باش شۇجى جياڭ زېمىن ئومۇمىي ۋەزىيەتنى ئىگىلەپ، قەدىمدىن ھازىرغىچە بولغان ئەھۋاللارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، «شىنجاڭ تارىخىنى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش ۋە توغرا تەشۋىق قىلىش» ۋەزىپىسىنى يېغىنچاق ۋە ئېنىق قىلىپ بىزنىڭ ئالدىمىزغا قويدى، شۇنداقلا: «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» نى تۈزۈپ چىقىشىمىز ئۈچۈن نىشان ۋە ئومۇمىي پروگراممىنى كۆرسىتىپ بەردى. ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىرى تەھرىرلەر بىلەن كۆپ قېتىم كۆرۈشۈپ، تارىخنى يازغۇچىلار، تەھرىرلەر ۋە مۇھەررىرلەردىن باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ بۇ يوليورۇقىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، بۇ يوليورۇقنى يېتەكچى ئىدىيە قىلىپ، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمدا، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتە، تارىخ بىلەن تەھلىل-

نى بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇپ، تارىخىي ماتېرىياللارنى ئەستايىدىل، پۇختا توپلاپ، تارىخنىڭ مۇساپىسىنى سىستېمىلىق تەتقىق ۋە تەھلىل قىلىپ، خوتەن تارىخىدىكى، بولۇپمۇ مىللەتلەر تارىخى، دىن تارىخى، مەدەنىيەت تارىخى؛ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى تارىخى جەھەتلەردىكى بەزىبىر چۈشىنىكسىز مەسىلىلەرنى تۈپتىن ئېنىقلاپ، خوتەن تارىخىنى ئەينەن يېزىش ۋە سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش ئاساسىدا، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ ئەسلىي قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىش ئارقىلىق «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»نى ھەم ئوبيېكتىپ، ئادىل تارىخىي ئەسەر، ھەم ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى، سوتسىيالىزم تەربىيىسى، ماركسىزملىق مىللەت قارىشى، دىن قارىشى تەربىيىسى، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بارىدىغان ئوقۇشلۇق قىلىپ تۈزۈپ چىقىشنى تەلەپ قىلدى. «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»نى يازغۇچىلار، تەھرىرلىگۈچىلەر ۋە تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ «شىنجاڭ تارىخىنى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش ۋە توغرا تەشۋىق قىلىش كېرەك» دېگەن يوليورۇقىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، كۆپچىلىكنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، بىر يىلدىن ئارتۇق تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى»نى تەھرىرلەپ نەشر قىلدۇردى.

بۈگۈنكى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئىنسانىيەت پائالىيەت تارىخىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئىنتايىن ئۇزاق يىللارغا نەزەر سېلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدىن تەخمىنەن 5 — 6 مىڭ يىللار ئىلگىرىلا قەدىمكى خوتەن خەلقى يېڭى تاش قورال دەۋرىگە قەدەم قويغانىدى. ھازىرقى نىيە، كېرىيە، گۇما ناھىيىلىرىدىن ئىنتايىن نەپىس ياسالغان نۇرغۇن تاش قوراللار تېپىلدى، بۇلار ئاشۇ

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

دەۋردىكى ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ئىدى. بۇنىڭدىن 5 — 6 مىڭ يىللار ئىلگىرىلا نەپىس، گۈزەل خوتەن قاشتېشى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە ئوتتۇرا دېڭىز رايونلىرىغا كىرگۈزۈلگەن، يەنى يىپەك يولىدىن خېلى بۇرۇنلا قاشتېشى يولى بارلىققا كەلگەنىدى.

مىلادىيىدىن بۇرۇنقى Ⅲ — Ⅳ ئەسىرىدىلا خوتەن (قەدىمدە ئۇدۇن دەپ ئاتالغان) تېرىقچىلىق جەمئىيىتىگە قەدەم قويغان، شۇنداقلا بۇ ۋاقىتتا، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن ئوتتۇرا دېڭىز بويلىرىغىچە بولغان بوستانلىقلاردا يىپەك يولى بارلىققا كەلگەنىدى. ئەينى ۋاقىتتا يىپەك يولى جەنۇبىي يول ۋە شىمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنەتتى. سودىگەرلەر ۋە ئەلچىلەر كۆپرەك جەنۇبىي يول بىلەن يۈرۈشەتتى. ئۇدۇن جەنۇبىي يىپەك يولىدىكى قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان مۇھىم بازار بولغاچقا، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرنىڭ داڭلىق ماللىرى توپلىنىدىغان ۋە تارقىلىدىغان جاي ئىدى، شۇنداقلا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە تېخنىكا ئالماشتۇرۇش تۈگۈنى، غەربىي يۇرتنىكى داڭلىق ئۈچ چوڭ يىپەك يۇرتىنىڭ ۋە تۆت شەھەرنىڭ بىرى ئىدى.

خوتەن خەلقى ئۇزاق تارىخ مۇساپىسىدە شانلىق قەدىمكى ۋە هازىرقى زامان مەدەنىيىتىنى ياراتقان. خوتەندە نۇرغۇن قەدىمىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە كۆئىنلۇن ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مول ۋە رەڭگارەڭ ئەپسانە، رىۋايەتلەر، تارىخىي ھېكايىلەر بار. بۇ مۇقەددەس تاغ، قەدىمىي قەلئەلەر، قەدىمىي جەڭگاھلار، قەدىمىي تۇرالار، قەدىمىي ئىبادەتخانىلار، قەدىمىي قورۇ - جايلار، قەدىمىي مۆھۈر، قەدىمىي پۇل، قەدىمىي كىيىم - كېچەك، قەدىمىي بۇت ۋە ھەر خىل قەدىمىي سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ ھەممىسىدە تارىخنىڭ ئىزنالىرى قالغان بولۇپ، بۇلاردا شانلىق تارىخنىڭ نۇرى جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

تېرىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، شەھەر بەگلىكى بولغان ئۇدۇن ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، يەنى مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 242 ـ يىلى قۇرۇلغان.

جۇ، چىن سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى «يۇ بېن خاتىرىسى»، «مۇ تيەنزى تەزكىرىسى» قاتارلىق كىتابلاردا ئۇدۇن ۋە ئۇدۇننىڭ جەنۇبىدىكى كوئىنلۇن تاغلىرى توغرىسىدا خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. هازىر ساقلىنىپ قالغان ئۇدۇننىڭ ئەھۋالى خاتىرىلەنگەن ئەڭ بۇرۇنقى خەنزۇ تىلىدىكى كىتاب «تارىخىي خاتىرىلەر» بولۇپ، ئۇنى جياڭ چيەن غەربىي يۇرتقا كەلگەندىن كېيىن سىماچيەن يېزىپ پۈتتۈرگەن. ئۇنىڭدا جياڭ چيەننىڭ ئۇدۇن، ئۇزۇنتات بەگلىكىگە ياندىش ئەلچى ئەۋەتكەنلىكىگە دائىر ئىشلار ھەم ئۇدۇنغا ئائىت ئىشلار بىر قەدەر تەپسىلىي ۋە توغرا خاتىرىلەنگەن. «تارىخىي خاتىرىلەر» دە، ئۇدۇننىڭ شەرقىدىكى رايونلاردا دەريا شەرققە ئېقىپ، لوپنۇر كۆلىگە قۇيۇلىدىكەن. ئۇدۇننىڭ جەنۇبىدىكى تاغنى «كوئىنلۇن تېغى» دەپ ئاتايدىكەن، ئۇ يەردىن قاشتېشى كۆپ چىقىدىكەن، دەپ يېزىلغان.

شېنجۆنىڭ 2 ـ يىلى (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 60 ـ يىلى) غەربىي خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرتتا قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى قۇرۇپ، غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىكنى خەن سۇلالىسىنىڭ تېررىتورىيىسىگە ئېنىق كىرگۈزگەن، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شىنجاڭ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ قالغان. ئەينى ۋاقىتتا خوتەندە نىيە بەگلىكى، روڭلۇ بەگلىكى، ئۇزۇنتات بەگلىكى، كۇرلى بەگلىكى، ئۇدۇن بەگلىكى، گۇما بەگلىكىدىن ئىبارەت ئالتە بەگلىك ئۆتكەن. ۋېي، جىن سۇلالىلىرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، كۈنسېرى قۇدرەت تېپىۋاتقان ئۇدۇن باشقا بەش شەھەر بەگلىكىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، هازىرقى خوتەن ۋىلايىتىگە ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدىغان تەۋەلىك دائىرىسىنى شە-

كىلىلەندۈرگەن.

ئۇدۇن خەن دەۋرىدىن باشلاپ ۋېي، جىن سۇلالىسى ۋە جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەر، سۇي، تاڭ سۇلالىسى، بەش دەۋر ۋە شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىگە كەلگۈچە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەر بىلەن ئىنتايىن قويۇق مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلگەچكە، ۋەزىيەت بىر قەدەر مۇقىم بولۇپ، ئىجتىمائىي تەرەققىيات كۈنسېرى ئىلگىرى سۈرۈلگەن، ئىقتىساد گۈللەنگەن، خەلق خاتىرجەم، ئىناق ئىرىكچىلىك قىلغان. خەن، تاڭ دەۋرلىرىدە ئۇدۇن تارىم ئويمانلىقى ئەتراپىدىكى ئىقتىساد، مەدەنىيىتى ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئۈچ بۇددا بەگلىكىنىڭ بىرى بولغان، بولۇپمۇ VIII ئەسىردىن XI ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە، ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۇدۇن دۆلىتى ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى، قاراخانىيلار سۇلالىسى بىلەن بىرگە غەربىي يۇرتتا 200 يىلغا يېقىن ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، قەدىمكى غەربىي يۇرت مەدەنىيىتىنى ئورتاق ياراتقان.

X ئەسىرنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدىن XI ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگىچە قارا خانىيلار سۇلالىسى بىلەن ئۇلۇغ ئاغىلىق ئۇدۇن دۆلىتى ئوتتۇرىسىدا 40 نەچچە يىل ئۇرۇش بولغان، XIII ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە غەربىي لياۋ سۇلالىسى شەرقىي قاراخانىيلار سۇلالىسى بىلەن خوتەندە جەڭ قىلغان، ئارقىدىنلا چىڭگىزخان غەربىي لياۋ سۇلالىسىگە لەشكەر تارتىپ، خوتەننى ئىشغال قىلغان، XIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە خوتەندىكى موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئوتتۇرىسىدا ئارقا - ئارقىدىن ئۇرۇش بولغان؛ XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە چاغاتاي خان جەمەتى ئوتتۇرىسىدا نەچچە ئون يىل يېغىلىق بولغان. مانا بۇ خوتەن تارىخىدىكى ئەڭ ئەنسىز يىللار بولۇپ، بۇ يىللاردا جەمئىيەت تەرەققىياتى چېكىنگەن، ئىقتىساد خارابلاشقان، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان، خەلق يۇرت - ماكانىدىن ئايرىلىپ ئازاب -

ئوقۇبەت ئىچىدە قالغان. جۇڭگو بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدىكى
مەشھۇر ئەلچى ماركو پولو ۋە ئابراقا، رابو خوتەننىڭ ئەينى
ۋاقىتتىكى ئەھۋالى توغرىسىدا: «خوتەندە قاتناش ئۈزۈلۈپ قال-
غان، نۇرغۇن كىشى ئاچلىقتىن ئۆلگەن» دەپ يازغان. مىڭ
دەۋرىدە ئۆتكەن ئەمەلدار چېن چېڭمۇ خوتەن توغرىسىدا: «بەگ-
لىك ئاجىزلاشقان، قوشنا ئەللەر تاجاۋۇز قىلغان، خەلقى پەقەت
10 مىڭ بولۇپ، تاغلىق رايونلارغا قېچىپ بېرىپ پاناھلانغان»
دەپ يازغان. تارىخىي دىئالېكتىكا كىشىلەرگە شۇنى قايتا - قايتا
ئۇقتۇرىدۇكى، مالىمانچىلىق، بۆلگۈنچىلىك مىللەتكە، خەلققە
ھېچقانداق پايدا ۋە ياخشىلىق ئېلىپ كەلمەيدۇ، پەقەت ئېغىر
ئاپەت ۋە ئازاب - ئوقۇبەتلا ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭا، ھەر مىللەت
خەلقى مەڭگۈ بۆلگۈنچىلىككە ۋە مالىمانچىلىققا قارشى تۇرۇشنىڭ
ئاساسىي قوشۇنىدۇر.
تارىختا خوتەن غەربىي يۇرتتىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر ئى-
چىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەر بىلەن ئەڭ قويۇق مۇنا-
سىۋەتنى ساقلاپ كەلگەنلەرنىڭ بىرى. خەن ۋۇدى تەيچۇنىڭ بى-
رىنچى يىلى (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 104 - يىلى) سۇترىشانا
سانغۇنى لى گۇاڭلى پەرغانىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، قايتىش
يولىدا ئۇدۇن، ئۇزۇنتات بەگلىكىدىن ئۆتكەندە، ئۇزۇنتات پادى-
شاھى شاھزادە لەيدەننى، ئۇدۇن خانى جىيەن ئوغلىنى لى گۇاڭ-
لى بىلەن بىللە خەن ۋۇدىنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ مۇلازىم بولۇپ،
ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتى، پەن - تېخنىكىسى
ۋە دۆلەتنى ئىدارە قىلىش تەجرىبىسىنى ئۆگىنىپ كېلىشكە ئە-
ۋەتكەن. بۇ تۈزۈم تاڭ دەۋرىگىچە داۋاملاشقان. بەنچاۋ، بەن
يۇڭلار غەربىي يۇرتتا تۇرغان مەزگىلدە، ئۇدۇن ئۇلارنىڭ تۇر-
لۇك ئاسىي كۈچلەر ۋە بۆلگۈنچى كۈچلەرگە زەربە بېرىشىگە كۆپ
قېتىم لەشكەر ۋە ئاشلىق، يەم - خەشەك، تۆگە، ئات قاتارلىقلار
بىلەن ياردەم بەرگەن. بەن يۇڭ غەربىي يۇرتتىكى دورغاپ مەھكى-

مىسىنى لۇكچۇندىن ئۇدۇنغا يۆتكىگەن. بۇ ۋاقىتتا ئۇدۇن شەرقىي خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرتنى باشقۇرىدىغان سىياسىي مەركەز بولۇپ قالغان. خەن جاڭدى بەنچاۋنى تۇنجى قېتىم قايتىپ كېلىشكە بۇيرۇغاندا، بەنچاۋ سۇلى (قەشقەر) دىن ئۇدۇنغا كەلگەن. ئۇدۇن خانى ۋە پۇقرالىرى قاتتىق كۆز يېشى قىلىپ، بەنچاۋنىڭ ئېتىنىڭ پۇتىغا ئېسىلىۋېلىپ، ئۇنىڭ شەرققە قايتىشىنى توسقان. بەنچاۋ خەن جاڭدىغا مەكتۇپ يازغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ غەربىي يۇرتتا داۋاملىق تۇرۇپ قېلىشىغا ئىجازەت بېرىلگەن. قەدىمكى ئۇدۇن خەلقى ھەرقايسى مىللەتلەر بىر نىيەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، مۇقىملىقنى قوغداپ، ئورتاق تەرەققىي قىلغان تارىخنى يېزىپ قالدۇرغان.

مىلادىيە 756 ـ يىلى ئۇدۇن خانى ۋايجرا سامپاۋا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ توپىلىڭى، يەنى ئەنلۇك ـ سىيگۇن توپىلىڭى كۆتۈرۈلگەنلىكتىن خەۋەر تېپىپ، سىرتقى جەھەتتە تۇبۇت ۋە تۈركلەر پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇۋاتقان، ئىچكى قىسىمدا خان ئوردىسىدىكى ۋەزىر ـ ۋۇزرالار قارشى چىققان ئەھۋالدا، دادىللىق بىلەن 5000 لەشكەر چىقىرىپ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئەنلۇك ـ سىيگۇن توپىلىڭىنى تىنچىتىدىغان ھەققانىي ئۇرۇشقا قاتناشقان. بۇ كۈچلۈك قوشۇن بىلەن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ يابغۇ قوشۇنى جەڭگە ئەڭ ماھىر ئاز سانلىق مىللەت قوشۇنلىرى ئىدى. ئۇلار تاڭ سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى گو زىيىنىڭ قوماندانلىقىدا، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە چاڭئەن، لوياڭدىن ئىبارەت ئىككى پايتەختنى قايتۇرۇۋېلىش جېڭىگە قاتنىشىپ زور تۆھپە قوشۇپ، ئۇدۇندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، بۆلگۈنچىلىك ۋە مالىمانچىلىققا قارشى تۇرىدىغان شانلىق تارىخنى يەنە بىر قېتىم يازغان.

مىلادىيە 1826 ـ يىلى خوتەن خەلقى بۆلگۈنچى كۈچ — جاھانگىر خوجىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى كۈرەش ئېلىپ

بارغان. جاھانگىر خوجا خوتەننى بېسىۋالغاندىن كېيىن، غالجىرلارچە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، مىڭلىغان خوتەن خەلقىنى ئۆلتۈرگەن. مىلادىيە 1866 ـ يىلى خوتەن خەلقى زوراۋانلىقتىن قورقماي، ئەڭ ئەسەبىي تاجاۋۇزچى ياقۇپ بەگكە قارشى بىر ئايدىن كۆپرەك جەڭ قىلغان. ياقۇپ بەگ خوتەننى بېسىۋالغاندىن كېيىن، خوتەننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا 50 مىڭغا يېقىن ئادەمنى قىرغىن قىلغان. ھەر مىللەت خوتەن خەلقى بىردەك غەزەپكە كېلىپ، تاجاۋۇزچى كۈچلەرگە قارشى جاسارەت بىلەن باتۇرانە كۈرەش قىلىپ، ئىسسىق قېنى ۋە ھاياتى بەدىلىگە تارىخنىڭ ئەڭ تەنتەنىلىك ۋە تەسىرلىك تارىخىي سەھىپىسىنى يازغان.

1912 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى پارتلىغان چىرا كەنتى ۋەقەسى چىرا خەلقى، شۇنداقلا خوتەن خەلقىنىڭ چاررۇسىيە تاجاۋۇزچى كۈچلىرى ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق جاھانگىرلىككە، تاجاۋۇزچىلىققا ۋە بۆلگۈنچىلىككە قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك كۈرىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك كۈرىشىنىڭ نەتىجىلىرى جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى تارىخىدىن ئورۇن ئالغان، ئۇ مەڭگۈ نۇر چېچىپ چاقناپ تۇرىدۇ.

خوتەن قەدىمدىن تارتىپ كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون ئىدى. دەسلەپكى تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا، قەدىمكى خوتەندە ئولتۇراقلىشىپ تۇرمۇش كەچۈرگەن ۋە كۆپەيگەن مىللەت 17 دىن ئارتۇق بولۇپ، ئۇلار قوللانغان تىل ـ يېزىق سەككىز ـ توققۇز خىلدىن ئاشقان. ھازىر خوتەندە ياشاۋاتقان ئاساسىي مىللەت يەتتە، ئۇلار ئىشلىتىۋاتقان تىل ـ يېزىق ئالتە خىل. خوتەن غەربتىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بېرىشتىكى ياڭگۇەن قوۋۇقىغا ئەڭ يېقىن بوستانلىق بولغاچقا، تارىختا خوتەننىڭ ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى بىر قەدەر ياخشى بولۇپ كەلگەن، بۇ

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

تارىخىي پاكىتلار خەنزۇ ۋە تىبەت يېزىقىدىكى نۇرغۇن كىتابتا خاتىرىلەنگەن. دېمەك، خوتەن غەربىي يۇرتتىكى جايلار ئىچىدە خەنزۇلار ئەڭ بۇرۇن كەلگەن ۋە ئەڭ كۆپ ئولتۇراقلاشقان جاي ھېسابلىنىدۇ. غەربىي خەن سۇلالىسىدىن تارتىپ خەنزۇ تىل - يېزىقى ئۇدۇننىڭ ھۆكۈمەت تىل - يېزىقىنىڭ بىرى بولۇپ كەلگەن. ئۇدۇندىكى شەرقىي ۋە غەربىي شەھەرلەردە تىلماچ بەگ تەسىس قىلىنغان بولۇپ، مەخسۇس ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل - يېزىقى ۋە خەنزۇ تىل - يېزىقى تەرجىمىسى بىلەن شۇغۇللانغان. قېزىلما مەدەنىيەت يادىكارلىقلار ئىچىدە بىرمۇنچە خەنزۇچە كىتابلار تېپىلغان. نىيەدىن قېزىۋېلىنغان «ئاشلىق مەھكىمىسىنىڭ تامغىسى» شەرقىي خەن دەۋرىدە ئەسكەرلەر بوز يەر ئاچقان ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەت تامغىسىدۇر. بۇ تارىخىي ماتېرىيال ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلار خوتەننىڭ قەدىمدىن تارتىپلا ھەر مىللەت خەلقى ئورتاق ئاچقان ۋە گۈللەندۈرگەن ماكان ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ۋە ئېنىق ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. خوتەننىڭ بىر چىمدىم توپىسىغىمۇ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قان - تەرى سىڭگەن، ئۇلارنىڭ قىيىنچىلىق ئىچىدە باسقان قەدەملىرىنىڭ ئىزى چۈشكەن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلغان، ئورتاق ياراتقان تارىخىي تۆھپىسى خاتىرىلەنگەن.

ئۇدۇن ئاھالىسى دەسلەپتە باخشىلىققا چوقۇنغان. راستىنى ئېيتقاندا، باخشىلىق دىن ئەمەس، بەلكى بىر خىل «غەيرىي رەسمىي دىن» ھادىسىسى. مىلادىيىدىن بۇرۇنقى I ئەسىردە بۇددا دىنى ئۇدۇنغا كىرىپ، مىلادىيە II ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا كەڭ تارقالغان. XI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، يەنى مىلادىيە 1006 - يىلى ئۇدۇن خەلقى ئىسلام دىنىغا كىرگەن. بۇددا دىنى ئۇدۇندا 1000 يىلدەك تارقىلىپ يۈردى، ئىسلام دىنىنىڭمۇ خوتەندە تارقالغىنىغا 1000 يىلچە بولدى. بۇنىڭدىن باشقا، خوتەندە يەنە قىسمەن كىشىلەر نېستورى دىنى، زوروئاستېر دىنى، شامان

دىنى، مانى دىنى قاتارلىق دىنلارغا ئىشەنگەن. دىئالېكتىك ماتې-
رىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىئىنەزىرىگە ئاساسلانغان-
دا، دىنمۇ باشقا تۇرلۇك ئىجتىمائىي ھادىسىلەرگە ئوخشاش،
پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش، ئۆزگىرىش ۋە يوقىلىشتىن
ئىبارەت تارىخىي جەرياننى بېسىپ ئۆتىدۇ. تارىخىي پاكىت قە-
دىمدىن تارتىپ خوتەن خەلقىنىڭ پەقەت بىرلا خىل دىنغا ئېتىقاد
قىلمىغانلىقىنى، ھەر قانداق دىنىنىڭ مەڭگۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇ-
رۇشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى مۇنازىرىسىز دەلىللەپ بەردى.

يورۇتۇپ ئالەمنى تاڭ ئاتتى خوراز چىللاش بىلەن،
بارچە مىللەت چالدى ساز، يۈتيەنمۇ بار بۇ نەغمىدە.

1949 - يىلى 12 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى
2 - جۇن 5 - شىسىنىڭ 15 - تۇەنى بىپايان چۆل - جەزىرىلەرنى
كېزىپ خوتەنگە كىرىپ، گومىنداڭدىن ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋ-
ۋالدى، بۇنىڭ بىلەن ھەر مىللەت خوتەن خەلقى تارىخنىڭ خوجا-
يىنلىرىغا ئايلىنىپ، خوتەن تارىخىدا ئەڭ يېڭى سەھىپە ئاچتى.

50 يىل تارىخ ئېقىمى ئۇچۇن ئېيتقاندا قىسقىغىنە بىر
ۋاقىت. ئەمما، بۇ ۋاقىت ئىچىدە خوتەن زېمىنىدا ئالەمشۇمۇل
زور تارىخىي ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. ئىجتىمائىي ئىقتى-
سادنىڭ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتى
مىسلىسىز بولدى. خوتەن خەلقى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە
قۇرۇلۇش داۋامىدا، تۇرلۇك ئۇلۇغ ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت داۋا-
مىدا يېتىلدۇرگەن «ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش» تىن
ئىبارەت خوتەن روھى ئەڭ قىممەتلىك تارىخىي بايلىق ھېسابلىنى-
دۇ. خوتەن خەلقى مانا مۇشۇ قىممەتلىك مەنىۋى بايلىققا تايى-
نىپ، جاسارەتكە كېلىپ، ئۇزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئۆ-
زىنىڭ ئىسسىق قان - تەرى ۋە ئەقىل - پاراسىتى بىلەن خوتەن

تارىخىنىڭ يېڭى سەھىپىلىرىنى يېزىپ چىقتى.

تارىخنىڭ ئۈزلۈكسىز ئالغا ئىلگىرىلىشى داۋامىدا، خوتەندە ۋاڭ ۋېيغا ئوخشاش تارىخ چاقىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە تۈرتكە بولىدىغان سانسىزلىغان ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە شەخسلەر بارلىققا كەلدى. بۇنداق قەھرىمانلار بىزنىڭ زور كۈچ بىلەن مەدھىيىلىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ چەت چېگرىسىغا جايلاشقان خوتەندىكى ھەر مىللەت خەلقى پارتىيە ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ خوتەنگە قىلغان چەكسىز غەمخورلۇقى ۋە بەرگەن مەدىتىنى ئېسىدە مەڭگۈ ساقلايدۇ. پېشقەدەم پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىدىن ليۇ شاۋچى، جۇ ئېنلەي، چېن يى، خې لۇڭ، لى شيەننيەن قاتارلىق رەھبەرلەر خوتەنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ يېتەكچىلىك قىلغان؛ جياڭ زېمىن، جۇ رۇڭجى، لى رۇيخۇەن، لى لەنچىڭ، چياۋ شى، ۋەن لى، سۇڭ پىڭ قاتارلىق رەھبەرلەرمۇ خوتەنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، يېتەكچىلىك قىلغان. خوتەننىڭ تارىخىي خاراكتېرلىك ئالغا بېسىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە دۆلەتنىڭ قوللىشى ھەم ياردىمىدىن ھەرگىز ئايرىلالمايدۇ.

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» نىڭ نەشر قىلىنىش ھارپىسىدا بۇ كىتابنى ماقالە بىلەن تەمىنلىگۈچى، تەھرىرلىگۈچى، تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى خادىملارنىڭ ھەر مىللەت خوتەن خەلقى ئۈچۈن ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئىش قىلىپ بەرگەنلىكىگە، ئىلگىرى خوتەندە خىزمەت قىلغان، خوتەنگە چوڭقۇر مېھىر - مۇھەببەت باغلىغان ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى مۇتەخەسسىس، ئالىملارنىڭ ماقالىلەرنى ئەستايىدىل يېزىپ چىققانلىقى ۋە تەكشۈرۈپ بېكىتكەنلىكىگە رەھمەت ئېيتىمەن. بولۇپمۇ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ شۇجىسى يولداش ۋاڭ

لىچۆەننىڭ ئالدىراشچىلىق ئىچىدىمۇ ۋاقىت چىقىرىپ، «خوتەن-
نىڭ قىسقىچە تارىخى» غا بېغىشلىما يېزىپ بەرگەنلىكىگە رەھمەت
ئېيتىمەن. بۇ «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» نى تەھرىرلەپ نەشر-
دىن چىقىرىشىمىزغا، شۇنداقلا خوتەننىڭ خىزمەتلىرىگە بولغان
ئەڭ چوڭ مەدەت.

مەن بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنغانلىقىنى چىن قەلبىمدىن
تەبرىكلەيمەن. بۇ كىتابنىڭ خوتەننىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى،
مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى داۋامىدا ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىق-
نى قوغداپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى
داۋامىدا تېگىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ج ك پ خوتەن ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى

ۋاڭ جىڭچيەن

2001 - يىلى 6 - ئاي

كىرىش سۆز (2)

«خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» نەشر قىلىندى. بۇ مۇھىم تارىخشۇناسلىق قۇرۇلۇشى، شۇنداقلا 1 مىليون 680 مىڭ ھەر مىللەت خوتەن خەلقىنىڭ سىياسىي تۇرمۇشىدىكى چوڭ ئىش.

باش شۇجى جياڭ زېمىن قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە بولغان تارىخنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن بىزگە «شىنجاڭ تارىخىنى سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش ۋە توغرا تەشۋىق قىلىش» كېرەكلىكىنى كۆپ قېتىم ۋە چوڭقۇر كۆرسىتىپ بەردى. ج ك پ خوتەن ۋىلايەتلىك كومىتېتى، خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ بۇ يولیورۇقىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ ۋە ئۆزلەشتۈرۈپ، ھەر مىللەت مۇتەخەسسىسلىرى، ئالىملىرى ۋە تۈزگۈچى، تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەرنى ۋاقتىدا تەشكىللەپ، باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ يولیورۇقىنى يېتەكچى ئىدىيە قىلىپ، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمدا چىڭ تۇرۇپ، خوتەن تارىخىنى ئوبيېكتىپ ۋە ئادىللىق بىلەن بايان قىلىپ ۋە ئوبيېكتىپ، ئادىللىق بىلەن باھا بېرىپ، مەزمۇنى مول، ماتېرىياللىرى چىن بۇ تارىخ كىتابىنى تەھرىرلەپ نەشر قىلدۇردى. بۇنىڭ بىلەن بۇنىڭدىن كېيىن خوتەن تارىخى، ھەتتا يىپەك يولى تارىخىنى داۋاملىق ھالدا چوڭقۇر، سىستېمىلىق تەتقىق قىلىشنىڭ ئاساسىي تارىخىي پروگراممىسى بېكىتىلدى ھەم ھەر مىللەت ئاممىسىغا خوتەن تارىخىنى توغرا تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن ئاساسىي دەرسلىك تۈزۈلدى. شۇنداقلا بۇ كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشى ھەم نۆۋەتتىكى سىياسىي كۈرەشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلاشتى، ھەم

ئۇزاق مۇددەت سىياسىي ئىدىيىۋى تەربىيە ئېلىپ بېرىشنىڭ
ئېھتىياجىغا ماسلاشتى. «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» نىڭ نەشر
قىلىنىشى مەيلى ھازىر ياكى كەلگۈسى ئۈچۈن بولسۇن، ئىنتايىن
ئەھمىيەتلىك ۋە پايدىلىق ئىش. بۇ كىتابنى تەھرىرلەپ نەشر
قىلدۇرۇش، ئالدى بىلەن ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكى-
مىنىڭ باش شۇجى جياڭ زېمىننىڭ «شىنجاڭ تارىخىنى سىستې-
مىلىق تەتقىق قىلىش ۋە توغرا تەشۋىق قىلىش كېرەك» دېگەن
يوليورۇقىنى ئەستايىدىل ئۆزلەشتۈرگەنلىكى ۋە ئىزچىللاشتۇر-
غانلىقىنىڭ نەتىجىسى. شۇنداقلا ھەر مىللەت مۇتەخەسسىسلىرى،
ئالىملىرى ۋە تۈزگۈچى، تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى خادىملارنىڭ
ئىجتىھات بىلەن تىرىشىپ، ئورتاق كۈرەش قىلغانلىقىنىڭ نەتى-
جىسى.

نەچچە مىڭ يىللىق تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ئۆزگىرىشلەرگە
نەزەر سالغىنىمىزدا، خوتەننىڭ يەرلىك ھاكىمىيىتى، بولۇپمۇ
ھەر مىللەت خوتەن خەلقى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، بۆلۈنمە
بولۇۋېلىشقا، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش مەيدانىدا باشتىن ـ
ئاخىر چىڭ تۇرۇپ، ھەر خىل بۆلگۈنچى، تاجاۋۇزچى كۈچلەرگە
قارشى تىللاردا داستان بولغۇدەك كۈرەشلەرنى ئېلىپ بارغان.
شەرقىي خەن سۇلالىسىدە ئۆتكەن بەنچاۋ، بەن يۇڭ ئاتا ـ بالا
ئىككىيلەن غەربىي يۇرت ئۈچۈن تۆھپە يارىتقان دەۋردە، ئۇدۇن
پادىشاھى ئۇلارنىڭ بۆلگۈنچى كۈچلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشىغا
تۆت قېتىم ئەسكەر ۋە ئات ـ تۆگىلەر بىلەن ياردەم قىلىپ،
غەربىي يۇرتنىڭ بىرلىكى ۋە مۇقىملىقىنى قوغدىغان؛ سۇي، تاڭ
سۇلالىلىرى دەۋرىدە، ئۇدۇن بۇ سۇلالىلەرگە ماسلىشىپ، بۆل-
گۈنچى كۈچلەرگە قارشى 15 قېتىم كۈرەش ئېلىپ بارغان ۋە
بۇ كۈرەش داۋامىدا ئۆز كۈچىنى زورايتقان، ھەتتا تاڭ سۇلالىسى-
نىڭ غەربىي يۇرتنى باشقۇرۇشقا قۇربى يەتمەي قالغان ئەھۋالدا،
ئۆز كۈچىگە تايىنىپ، تۈبۈت ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇپ، غەر-

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com